

АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ АРТУРА ДАНТО: ПАРАДОКСИ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ

Олена Мішалова

Анотація. Стаття розглядає концепцію аналітичної філософії історії Артура Данто як першу послідовну систематичну спробу аналітичного осмислення процесу історичного пізнання, визначення меж і можливостей пізнання минулого. Автор підкреслює, що Данто презентує постпозитивістський підхід до вирішення епістемологічних питань історії, тому його філософію історії можна вважати результатом вдалого подолання вузького позитивістського розуміння науки.

У своїй праці *Аналітична філософія історії* Данто чітко поділяє філософію історії на субстантивну філософію історії, спрямовану на опис «всієї історії» — усього минулого та всього майбутнього, — та аналітичну філософію історії, предметом вивчення якої виступають питання історичного пізнання. Концепції субстантивної філософії історії претендують на статус теорій історії, вони часто використовують історичні дослідження як просто фактичний матеріал для своїх умовляючих побудов. Субстантивна філософія історії піддається глибокій критиці з боку Данто як помилковий спосіб мислення про минуле, що невиправдано екстраполює оповідні структури історичної розповіді в майбутнє та передбачає й оповідає про події ще до того, як вони трапилися. Історик може робити передбачення стосовно тих чи тих подій у минулому і в результаті відкрити їх, якщо вони були правильними, однак історія має справу лише з минулим.

Наголошено, що Данто вирізняє й аналізує ряд «парадоксів» історичного пізнання, спричинених як малою обізнаністю істориків із тенденціями розвитку сучасної науки, так і відсутністю розуміння реальних проблем історичного пізнання в сучасній філософії науки. Наприклад, це стосується питання опосередкованості предмету вивчення, що скоріше є правилом, аніж виключенням для сучасних наук, тому не становить перед історією якихось виключних пізнавальних проблем. Також це стосується питання теоретичного й ціннісного навантаження історичного знання. Данто називає «помилкою Ф. Бекона» переконання, що науковець чи історик починає своє дослідження з вивчення «чистих» фактів, вони обидва потребують теоретичної підготовки, щоб ззагалі почати щось досліджувати. Особливої уваги потребує характерна особливість історії як науки, відповідно до якої історик, як обґрунтовано доводить Данто, часто знає більше та краще про події, які він вивчає, аніж учасники чи очевидці цих подій.

Ключові слова: філософія історії, аналітична філософія історії, наратив, наративне речення, ідеальна хроніка, часові цілісності.

Тридцять років тому Ф. Фукуяма, аналізуючи політичний та економічний розвиток провідних країн світу у другій половині ХХ ст., дійшов до висновку про кінець історії як завершення періоду боротьби між двома домінуючими ідеологіями — лібералізмом і комунізмом у зв'язку зі зникненням фундаментальних суперечностей і фактичною перемогою першої навіть у тих країнах, які формально все ще продовжували будувати комунізм. Фукуяма мав на увазі Радянський Союз періоду перебудови та Китай, для якого, на його думку, на рівні еліт комуністичні ідеї перетворилися на віртуальну надбудову, що не впливає на реальні процеси економічного розвитку цієї країни. Економічна лібералізація цих країн у решті-решт мала би спричинити політичну лібералізацію, хоча остання суттєво відстає від першої. У результаті людство дійшло до завершення історії як конкурентної боротьби та вирішення протиріч і поступово вступає в досить нудний період пост-історії, де головним викликом буде безкінечне вирішення проблем, пов'язаних із «технічними» особливостями функціонування ліберальної демократії, а саме: економічні проблеми, екологічні загрози тощо. Наприкінці своєї статті «Кінець історії?» він зазначає, що відчуває сильну ностальгію за тим часом, коли історія ще існувала, і сподівається, що вона коли-небудь почнеться знову¹.

Звичайно, Фукуяма був неодноразово покритикований стосовно розмірковувань, висловлених у цій роботі, однак він мав рацію у головному: розпад двополярної системи світу справді завершив один період історії та розпочав інший, проте не нудний пост-історичний, як він вважав, а якісно новий етап розвитку людства. Самуель Гантінгтон підкреслює, що з розпадом блоку соціалістичних країн і закінченням періоду «холодної війни» світова політика вперше в історії стала мультиполярною та мультицивілізаційною, а найбільші відмінності й суперечності між людьми тепер полягають не в ідеології, політиці чи економіці, як це було раніше, а в культурі. Тому змістом історії сучасного світу і на майбутнє виступатимуть конфлікти між різними цивілізаціями на основі культурної ідентичності².

Отже, історія продовжується, а суперечності і конфлікти між різними цивілізаційними регіонами лише посилюють увагу до культурних відмінностей між цивілізаціями, що означає більшу затребуваність і залучення питань історії і, відповідно, філософії історії в контекст

¹ Fukuyama F. The End of History? *The National Interest*. 1989. № 16. P. 3, 10-12, 18.

² Huntington S.P. The Clash of Civilization and the Remaking of World Order. New York: Simon and Schuster, 1996. P. 20-21, 128-130.

проблематики сучасного світу. На жаль, яскравим прикладом цього на сьогодні виступає російсько-українська війна, у якій не останню роль відіграють саме історичні питання та питання культурної ідентичності. Фантазмагоричне прочитання історії, засноване на пропагандистських кліше, підміні понять і намаганні вкрати чужу історію (і культурну традицію) за фактичної відсутності своєї власної, що російський режим вдало нав'язав своєму населенню та в чому намагається переконати світову спільноту, являє собою яскравий приклад вагомості історичного знання та механізмів його формування і захисту від неправомірного втручання політики, ідеології, релігії. На мою думку, корисні інструменти захисту історичного знання, які допоможуть провести лінію демаркації між науковим і ненауковим історичним знанням, здатна запропонувати аналітична нарративна філософія історії, перша систематична розробка якої була здійснена американським філософом Артуром Данто.

Субстантивна й аналітична філософія історії

Відповідно до аналітичної парадигми філософствування, Данто починає з чіткого поділу філософії історії на два види: субстантивну філософію історії й аналітичну філософію історії, — і підкреслює, що його праця присвячена виключно проблематиці аналітичної філософії історії³.

Перша з них пов'язана зі звичайним історичним дослідженням, а саме: субстантивні філософи історії, як і історики, намагаються описати все, що сталося в минулому, хоча вони зацікавлені зробити *значно* більше, аніж просто це. Аналітична філософія історії, з іншого боку, не просто пов'язана з філософією: вона *являє собою* ту філософію, яка застосовується для вирішення спеціальних концептуальних проблем, що виникають у практиці досліджень як історії, так і субстантивної філософії історії.⁴

Данто звертає увагу на те, що субстантивна філософія історії претендує на опис всієї історії, чим дуже чітко відрізняється від звичайних історичних досліджень, навіть найбільш амбіційних і масштабних. На перший погляд здається, що, якщо ми візьмемо всі старі історичні праці, додамо до них нові історичні дослідження, які закрийють усі білі плями історії, то в результаті ми можемо отримати

³ *Danto A.C. Narration and Knowledge. New York: Columbia University Press, 2007. P. 1.*

⁴ *Там само: P. 1.*

повний і завершений опис усього, що коли-небудь відбулося. Отже, ми могли би надати повне викладення всієї історії і, відповідно, створили б філософію історії. Однак насправді, як зазначає Данто, у такий спосіб у найкращому випадку ми отримали б лише викладення всього минулого. Тому філософ пропонує відрізнити цілісність історії від цілісності минулого. Ідеальна хроніка всього минулого, навіть якби вона була можливою, усе одно не становила б собою всієї історії⁵.

Субстантивна філософія історії, продовжує Данто, намагається використовувати праці істориків як просто фактичний матеріал («дані») для своїх побудов, оскільки вони здебільшого зацікавлені в ретельному вивченні й описі конкретних подій минулого. Концепції субстантивної філософії історії претендують на статус теорій історії. Вони зазвичай містять у собі два види таких теорій: описові та пояснювальні. Під описовими в цьому контексті маються на увазі теорії, які намагаються виявити деяку структуру в ряді подій минулого й екстраполювати цю структуру в майбутнє, роблячи висновок про те, що майбутні події або повторюють, або доповнюють структуру, виявлену в подіях минулого. Пояснювальні теорії мають на меті надати витлумачення цієї структури в термінах причинності. Філософія історії є поєднанням пояснювальної й описової теорій. Існує велика кількість причинних теорій, які намагаються надати загальні пояснення історичних подій за допомогою найбільш загальних термінів, покликаючись на расові, кліматичні або економічні фактори. Однак, такі теорії у кращому разі є корисними для соціальних наук і самі собою не становлять філософії історії. Як приклад субстантивної філософії історії Данто наводить марксизм, до якого належать обидва типи теорій — описова та пояснююча. Згідно з описовою теорією марксизму, змістом історії виступає конфлікт між класами: кожен певний клас створює собі антагоніста як умову власного існування і врешті знищується ним. Історія має діалектичний характер і тому ця структура буде існувати до тих пір, поки діятимуть причини, що її сформували. Намагання ототожнити ці причини з різноманітними економічними факторами створюють пояснювальну теорію марксизму. У майбутньому ця структура припинить своє існування, тому що зникнуть причини, що породжують конфлікт класів, як і самі класи в комуністичному суспільстві⁶.

Данто наголошує, що дійсно успішна історична теорія потребувала б набагато більше даних, ніж історія може надати, і вона намагалася

⁵ Там само: Р. 1-2.

⁶ Там само: Р. 2-3.

б не лише структурувати їх в певну систему, але також передбачити й пояснити навіть події майбутнього. У цьому сенсі субстантивна філософія історії має справу з «усією» історією — з усім минулим і майбутнім. Саме тут ми стикаємося з основною проблемою: історики досліджують лише минуле, а майбутнім починають цікавитися лише тоді, коли воно перетворюється на минуле. Звичайно, певне розуміння того, що відбулося в минулому, засноване на перевірених свідощтвах, надає історикам можливість передбачити деякий додатковий факт, про який він до цього не знав. Філософ акцентує на тому, що та обставина, що цей передбачений факт існував у минулому, не має нас збивати з пантелику: це, дійсно, передбачення. Якщо воно є вірним, то історик, провівши історичне дослідження, у результаті встановить передбачений раніше факт⁷. Однак, такого типу передбачення істориків стосуються виключно минулого, вони не можуть бути перенесені на майбутнє. Тому, на думку Данто, ототожнювати концепції субстантивної філософії історії з історичними теоріями є абсолютно неправильним.

Навіть якщо припустити, що запропоновані концепції філософії історії були спробами створити щось схоже до наукових теорій, то будь-хто, хоч трохи знайомий із ними, може зробити висновок, що вони являють собою досить примітивні спроби, настільки примітивні, що під час співставлення навіть із такою простою описовою теорією, як теорія Й. Кеплера, існуючі концепції філософії історії є невимовно незграбними та майже нездатними до передбачень. Навіть найбільш впливові концепції пояснювальної філософії історії є не набагато кращими за нариси теорій, які ще тільки мають бути сформульовані, і є набагато менше перевіреними. З іншого боку, якщо ми подумаємо про звичайні історичні праці (і навіть не про найкращі з них), вони здаються досить розвиненими зразками у своєму власному жанрі, які задовольняють критерії, застосовані до цього жанру, і роблять більш очевидним той факт, що концепції філософії історії серйозно не відповідають критеріям наукової теорії.⁸

Якщо вони на щось і схожі, то на звичайні історичні праці, до яких вони вносять твердження про майбутнє, що не є характерним для історії. Концепції субстантивної філософії історії також часто мають оповідну структуру, пропонують інтерпретації подій минулого, що існує в історії, але не в науці, а також не виправдано застосовують те саме поняття «значення», яке абсолютно виправдано використовується в звичайних історичних працях⁹.

⁷ Там само: Р. 4, 5-6.

⁸ Там само: Р. 5.

⁹ Там само: Р. 7, 9.

На думку Данто, запитувати про значення події в історичному сенсі цього слова означає ставити питання, на яке можна відповісти лише в контексті розповіді. Одна й та ж сама подія матиме різне значення в контексті різних історій або, інакше кажучи, у контексті більш пізніх подій, із якими вона може бути пов'язана. Саме розповідь створює той природний контекст, у якому події набувають історичного значення. Використовуючи поняття значення в тому ж сенсі, що й історики, які вважають, що події влітаються в розповідь, представники субстантивної філософії історії намагаються відкрити значення подій ще до того, як відбулися більш пізні події, які надають значення першим. Вони екстраполюють в майбутнє оповідні структури, тобто намагаються створити розповідь ще до того, як ця розповідь в принципі може бути розказаною. Розповідь, яка їх цікавить, — це вся історія, розповідь про історію загалом. Фактично, вони намагаються написати історію подій до того, як вони відбулися, і надати виклад минулого, спираючись на розуміння майбутнього¹⁰.

Згідно з позицією Данто, субстантивна філософія історії є помилковою діяльністю за своєю суттю. Сама думка, що ми можемо написати історію подій ще до того, як вони відбулися, є абсолютно хибною. Цю помилку можна представити наступним способом: філософи намагаються надати невідповідний за часом опис подій, описати події так, як їх не можна описувати в даний момент. Історик пише історію події лише після того, як вона відбулася. Крім того, історик описує деякі події, покликаючись на інші події, які щодо перших знаходяться в майбутньому, але для самого історика є минулим. Субстантивний філософ історії описує минулі події, посилаючись на інші, які знаходяться в майбутньому і для описуваних подій, і щодо самого субстантивного філософа історії. У зв'язку з цим Данто наполягає, що не можна приймати позицію, яка виправдовує таку інтелектуальну діяльність. Далі він пише:

Притаманний історії спосіб упорядкування подій, я маю наголосити, не передбачає екстраполяції в майбутнє, і в цьому сенсі структури, відповідно до яких здійснюється таке впорядкування, не є науковими теоріями. Частково це обумовлюється тим, що історичне значення пов'язане із поза-історичним значенням, а останнє зі свого боку змінюється разом зі змінами інтересів людей. Історії, які оповідають історики, пов'язані не лише з періодом, до якого вони належать, але й із поза-історичними інтересами істориків як представників людського роду. Якщо я маю рацію, то в історичному описі завжди є незмінний

¹⁰ Там само: Р. 11, 13.

фактор конвенціональності та довільності, тому є надзвичайно складним, якщо взагалі можливим, говорити, як того хоче субстантивний філософ історії, про єдину історію [story] стосовно всієї історії [history] або, у цьому відношенні, про історію будь-якої сукупності подій.¹¹

Завданням історії як науки, згідно з позицією Данто, є впорядкування історичних подій, організація минулого в часові цілості та пояснення історичних змін. Відповідно, призначення аналітичної філософії історії полягає в послідовному філософському аналізі тих способів організації та впорядкування минулого, якими користуються як практикуючі історики, так і субстантивні філософи історії. Крім того, перед аналітичним філософом історії постають два обов'язкових завдання. Перше полягає в тому, щоб спробувати уявити, яким би був досвід сприйняття сучасності без знання чого-небудь взагалі про минуле. Друге завдання — у тому, щоб спробувати уявити, яким би був досвід сприйняття сучасності, якби ми знали також і майбутнє¹².

Опосередкованість предмета вивчення історії

Одне з перших питань, яке розглядає Данто, є питання опосередкованості історичного пізнання. Історик не має безпосереднього доступу до минулої реальності і не має можливості спостерігати предмети свого вивчення безпосередньо, як це роблять науковці. Зазвичай цей факт сприймають як істотний недолік історії порівняно з наукою. Таке звинувачення стосовно історії, на думку філософа, звучить досить парадоксально, оскільки саме тому, що ми не маємо прямого доступу до минулого, існує історія як така. Тобто саме цей факт відсутності безпосереднього доступу до минулої реальності уможливило існування історії як науки¹³.

Крім того, Данто наголошує, що таке звинувачення з боку критиків історії говорить також про їхнє недостатнє знання реалій розвитку сучасної науки. Сучасний вчений також не завжди здатен безпосередньо спостерігати об'єкти свого вивчення, сучасна наука також часто має справу із предметами, які вона не здатна вивчати в безпосередньому спостереженні та для дослідження яких вчені мають розробляти теорії і спеціальні технічні засоби. Данто підкреслює:

Те, що вчені можуть спостерігати безпосередньо, може знаходитися в не менш віддаленому відношенні до їхнього предмета дослідження,

¹¹ Там само: Р. 15.

¹² Там само: Р. 255, 15, 93-94.

¹³ Там само: Р. 95.

аніж те, що можуть спостерігати історики — медалі, рукописи, черепки, знаходиться у відношенні до їхнього предмету вивчення. Неможливість безпосереднього спостереження за предметом дослідження може обумовлюватися різними причинами. Те, що ми не можемо спостерігати минуле, можливо, становить логічну істину, а неможливість спостерігати електрони чи гени більшою мірою є випадковим фактом. Однак те, що підстави мають бути логічними в одному випадку і фактичними в іншому, не призводить до жодної різниці в поточній практиці дослідження.¹⁴

У сучасній науці існують такі галузі, що мають можливість безпосередньо спостерігати свій предмет вивчення, наприклад, певні розділи хімії, зоології чи геології. Однак це є характерним для елементарних наук на відміну, зокрема, від атомної фізики. І той факт, що розвинуті науки здебільшого мають справу з об'єктами, недоступними у прямому спостереженні, чітко показує нам, що як можливість, так і неможливість безпосередньо спостерігати свій предмет дослідження не надає науці жодних істотних переваг. Неможливість безпосередньо спостерігати предмети свого вивчення на сьогодні являє собою широко розповсюджену особливість наукового дослідження, яка не ставить перед історією ніяких особливих проблем. Данто стверджує, що без посилання на історію-як-реальність історики взагалі б не могли розглядати щось як документальні свідчення. Така сама ситуація існує і в науці: не спираючись на поняття, які належать до сутностей, що не наявні в безпосередньому досвіді, учені не могли б читати позначки на фотографічних пластинах чи треки в хмарних камерах чи осцилографах. Саме тому теоретичне дослідження вимагає ґрунтовної підготовки, у процесі якої студентів навчають читати — тобто бачити — такі показники. Та сама ситуація має місце і щодо історичних документів. Коли ми не здатні прочитати ці документи, нам потрібні не окуляри, а історіографічна майстерність¹⁵.

Теоретичне й ціннісне навантаження історичного знання

Друга обставина стосовно пізнання минулого, на яку звертає увагу Данто, полягає в теоретичній і ціннісній навантаженості будь-якого історичного дослідження. У цьому сенсі він мислить у руслі сучасних

¹⁴ Там само: Р. 95.

¹⁵ Там само: Р. 95.

ідей постпозитивістської філософії науки Карла Поппера та Хіларі Патнема.

По-перше, є абсолютно неправомірним думати, що історик приступає до вивчення свого предмета без деякої теоретичної й методологічної підготовки, тобто позбавляти історика «права» використовувати теорії для організації тих подій, свідчення про які він знаходить в історичних джерелах (історії-як-свідоцтві).

Моя позиція, однак, полягає в наступному: ніхто не ходить голим в архіви. З іншого боку, що також може бути доведеним, ніхто не заходить голим до лабораторії.¹⁶

Зазначене положення Данто є дуже співзвучним до тези К. Поппера про теоретичну навантаженість будь-якого емпіричного дослідження. Спостереження є завжди спостереженням у світлі певної теорії. Згідно з думкою К. Поппера, наша повсякденна мова вже містить у собі безліч теоретичних понять («сповнена теоріями»), і лише індуктивістське упередження змушує нас думати, що може існувати феноменальна мова, вільна від теорій¹⁷. Поппер називає «міфом Бекона» уявлення про те, що науковий метод полягає у спостереженні й експерименті, котрі мають призвести до формулювання теорії. Наукове знання не може бути дистильованим із не інтерпретованих чуттєвих даних¹⁸.

Навіть ретельна і твереза перевірка наших ідей досвідом зі свого боку надихається ідеями: експеримент є запланованою дією, кожен крок якої скеровується теорією. Ми не натикаємося на свій досвід і не дозволяємо йому текти, як струмку. Скоріше, ми маємо бути активними: ми маємо “створювати” наш досвід.¹⁹

Пізнання минулого стає доступним для нас вивідним шляхом, а такі висновки явно чи неявно спираються на певні теоретичні твердження, які пов’язують наявні свідчення з фактами минулого. Тому історик у своїй роботі так само застосовує теорії та гіпотези, як це роблять науковці. Данто слушно наголошує, що використання теорій і гіпотез фізиком у процесі свого дослідження, на відміну від історика, не призводить до звинувачень фізики в необ’єктивності отриманих результатів. Припустимо, що фізики серйозно поставилися б до тези, що їхнє прагнення до об’єктивності є несумісним із використанням

¹⁶ Там само: Р. 101.

¹⁷ Popper K. The Logic of Scientific Discovery. London and New York: Routledge Classics, 2005. Р. 37.

¹⁸ Там само: Р. 278-279.

¹⁹ Там само: Р. 280.

ними теорій, вони не змогли б більше продовжувати вважати себе об'єктивними людьми²⁰. Із погляду Данто, причиною такої ситуації також є помилкове розуміння сучасної науки, відповідно до якого наука нібито не використовує (на відміну від історії) універсальні схеми організації свого матеріалу, які значно виходять за межі наявних даних. Застосування таких схем являє собою невід'ємну рису будь-якого емпіричного знання. Завданням історика, навіть виходячи із сутності його діяльності, має бути не просте відтворення минулого (оскільки досконалий опис минулого в принципі не є можливим), а певна організація минулого. Далі він пише:

Відмінність між історією та наукою полягає не в тому, що історія застосовує, а наука не застосовує організуючі схеми, які виходять за межі того, що є даним. Обидві це роблять. Відмінність полягає в тому виді організуючих схем, які застосовує кожна з них. Історія розповідає історії.²¹

По-друге, слід завжди пам'ятати, що в історика, як і в будь-якої іншої людини, є переконання, світоглядні настанови та конкретні інтереси. Це не перешкоджає і не зменшує його можливості досягати своєї «мінімальної цілі», як її називає Данто, — висловлювати істині твердження про минуле. Історична оповідь завжди є вибірковою, вона на щось звертає увагу як на більш важливе в контексті дослідження, а щось, як менш важливе, залишає поза розглядом. Однак, крім цього, в історика можуть бути й інші мотиви говорити про одні події та не згадувати про інші. Наш спосіб організації минулого, наполягає Данто, є каузально пов'язаним з нашими конкретними інтересами²².

Ми не можемо уявити собі ані історію без організуючих схем, ані ці організуючі історичні схеми окремо від конкретних людських інтересів.²³

Важливу роль практичного «інтересу» в роботі історика також підкреслює Кріс Лоренц. Він порівнює роботу історика з працею палеонтолога або геолога, які теж займаються реконструкцією минулої реальності. Однак завдання історика є набагато складнішими, тому що останній зосереджений на реконструкції людського минулого, що має пряме відношення до формування як індивідуальної, так і колективної

²⁰ Там само: Р. 102.

²¹ Danto A.C. *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press, 2007. Р. 111.

²² Там само: Р. 30-31, 33.

²³ Там само: Р. 111.

ідентичності²⁴, тому природно залучений до аналізу цінностей і ціннісних систем тих суспільств, які він вивчає як історик, а також сам є носієм і представником ціннісної системи сучасної для нього культури. У цьому власне і полягає практичний «інтерес» історії, який ми завжди маємо враховувати під час аналізу історичних наративів. Крім того, історики у процесі написання історичних наративів зазвичай орієнтуються на певну аудиторію, для якої є характерною наявність певного «горизонту очікувань». Лоренц спеціально вводить це поняття для того, щоб показати, у який спосіб ціннісно-нормативні концепції (що засновані на різних соціальних онтологіях і є частинами різних політичних ідеологій) пов'язані з тими чи тими описами історичної дійсності, і зазначає, що «горизонт очікувань» функціонує по суті як міст між основними світоглядними припущеннями історика та його аудиторією²⁵. Лоренц пише:

Історики не реконструюють минуле у вакуумі, а з урахуванням певної аудиторії; тому велика кількість поглядів в історіографії може також бути пояснена, виходячи зі споживацького боку історіографії, — професійної та непрофесійної. Отже, хоча всі «наукові» історики пов'язані «правилом дійсності», вони *водночас* пов'язані тим, що може бути позначено як «правило аудиторії». Це останнє правило може допомогти нам пояснити, у який спосіб істориками використовується «наративний простір»: це допомагає пояснити, які з усіх можливих істинних історій також *визначаються* такими. Це зовсім не тривіально, адже історики, так само як і представники природничих наук, прагнуть не до істини *самої по собі*, і не до *повної* істини, а лише до *релевантної* істини. Оскільки історичні джерела безпосередньо не «диктують» спосіб реконструкції минулого, вони завжди пропонують наративний простір для декількох пояснюючих описів (це залишається раціональним зерном *Метаісторії* Вайта). Які з цих описів є апріорно правдоподібними, це змінюється не тільки разом зі зміною пізнавальних очікувань, але також і разом зі зміною нормативних очікувань аудиторії, до якої звертається історик.²⁶

Лоренц дуже вдало імплементує концепцію внутрішнього реалізму Патнема в теорію історичного пізнання. Відповідно до цієї позиції, відбір та інтерпретація фактів завжди відбувається в межах певної концептуальної схеми, а вибір тієї чи тієї концептуальної схеми передбачає цінності. Патнем наголошує, що навіть вибір схеми опису

²⁴ Lorenz Ch. Historical Knowledge and Historical Reality: A Plea for «Internal Realism». *History and Theory: Contemporary Readings* / ed. by B. Fay, Ph. Pomper, R. T. Vann. Oxford: Wiley-Blackwell, 1998. P. 357.

²⁵ Там само: P. 364.

²⁶ Там само: P. 364-365.

звичайних міжособистісних відносин і соціальних факторів, як і розмірковування про власний життєвий шлях, включає, окрім всього іншого, також моральні цінності²⁷. На його думку, факти та цінності є глибоко взаємопов'язаними між собою: кожен наш факт навантажений певною цінністю, а кожна наша цінність навантажує деякий факт. Як підкреслює філософ, факт являє собою щось, у що раціонально вірити. Тому поняття «раціонально прийнятний» та «істинний» є залежними один від одного. Він доводить, що властивість бути раціональним передбачає критерії релевантності та критерії раціональної прийнятності, а останні є тісно пов'язаними з нашими цінностями. Рішення стосовно того, чи є та чи та картина світу істинною (або істинною згідно з нашими уявленнями), спирається на всю нашу систему ціннісних зобов'язань і розкриває її. Отже, Патнем робить висновок, що, якби ми не мали цінностей, то це означало б також, що ми не можемо мати ніяких фактів²⁸.

Патнем досить скептично ставиться до думки про існування ціннісно-нейтральної мови науки, особливо у випадку гуманітарних наук, історії чи психології. Його цікавить питання про те, чи справді досягнення ціннісної нейтральності є обов'язковою умовою наукового методу?²⁹ Тут його підтримує Данто, який також вважає не зовсім правомірним протиставляти наукову об'єктивність та упередженість. Про це свідчить вся історія науки, зокрема, наприклад, у XVIII ст. учені повсякчас керувалися етичними поглядами й естетичними уявленнями, оскільки по-іншому в той час взагалі бути не могло, враховуючи рівень релігійності тогочасного суспільства та моральну атмосферу загалом. Особливо це актуально для історії, оскільки історики мають справу з діями людей у минулому, а люди діють відповідно до своїх переконань. Однак лише на цій підставі ми не можемо проводити яке-небудь розрізнення між історичними та науковими дослідженнями. Сам образ безпристрасного об'єктивного вченого, як зауважує Данто, уже являє собою деякий етичний ідеал і, навіть якби всі вчені щиро намагалися йому відповідати, усе одно було б досить наївно вважати, що вони насправді є настільки нейтральними, як би нам хотілося про них думати. Тому що існують, наприклад, занадто багато заохочень, пов'язаних із науковими досягненнями, не говорячи вже про невід'ємне для кожного вченого бажання мати рацію стосовно того чи того

²⁷ Патнем Г. Розум, істина й історія. Київ: Видавничий дім Альтернативи, 2003. С. 224.

²⁸ Там само: С. 210.

²⁹ Там само: С. 208-209.

питання. Відповідно, насправді вченим доводиться докладати досить багато зусиль, щоб залишатися на нейтральній позиції³⁰.

Чому історик знає про минуле краще?

Доволі парадоксально на перший погляд звучить теза Данто про те, що історик знає про минулі події краще, аніж очевидці чи свідки тих подій. Історик має суттєву перевагу, яку в принципі не можуть мати дівці історії та їхні сучасники. Історик має унікальний привілей бачити події в часовій перспективі, тому, як неодноразово наголошує філософ, не варто вважати недоліком ту обставину, що історик, будучи віддаленим у часі від подій, які він досліджує, не здатний знати їх так, як їх знали очевидці, тому що він і не мусить знати їх у такий спосіб.

Уся сутність історії полягає не в тому, щоб знати про події так, як про них могли б знати свідки, а в тому, щоб знати про них саме як історики — у зв'язку з більш пізніми подіями і як частини часових цілісностей. Відмовлятися від цієї виняткової переваги було б безглуздо, а з погляду історії — як згубно, так і нездійсненно. Люди віддали б дуже багато, щоб мати можливість побачити свої дії очима майбутніх істориків.³¹

Данто пропонує нам уявний експеримент з Ідеальним хроністом та Ідеальною хронікою. Щоб не відбулося, Ідеальний хроніст дізнається про це миттєво, як тільки ті чи ті події сталися, навіть якщо все це лише у свідомості людей. Ідеальний хроніст також здатен миттєво записувати всі події у той послідовності, у якій вони відбулися, і у той спосіб, у який вони відбувалися. У результаті ми отримуємо опис подій, який можна назвати Ідеальною хронікою. Як тільки будь-яка подія стає минулим, її повний опис додається до Ідеальної хроніки. Більш того, роботу Ідеального хроніста могла би виконувати машина. Отже, ми могли б отримати повний опис минулого, а різні частини Ідеальної хроніки практикуючі історики могли б розглядати як ідеальні описи, на які вони мають рівнятися у створенні своїх оповідей³². Однак, навіть якби історик справді отримав би таку Ідеальну хроніку і міг нею користуватися для вивчення подій, які його цікавлять, на рівні з будь-яким іншими свідченнями очевидців, він все одно не зміг би дізнатися про ці події все, що його цікавить. Тому що ідеальна хроніка

³⁰ Danto A.C. *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press, 2007. P. 96.

³¹ Там само: P. 183.

³² Там само: P. 149.

була би повним і досконалим описом того, що сталося, у розумінні повноти опису подій із погляду свідка, навіть якщо це Ідеальний свідок, здатний бачити все, що відбувається одразу і з усіх сторін. Данто зазначає, що цього замало в дослідженні минулого, тому що для будь-якої події існує клас описів, які не можуть бути результатом спостережень, і саме цих описів не могло би бути в Ідеальній хроніці.

Усю істину про подію можна дізнатися лише після того, як подія відбулася, іноді через дуже довгий час, і цю частину історії можуть розповісти лише історики. Це те, чого не може знати навіть найкращий свідок. Те, чого ми свідомо позбавили Ідеального хроніста, було знання майбутнього.³³

Філософ підкреслює, що наше знання про минуле істотно обмежується нашим знанням або незнанням майбутнього. Він має на увазі, що повне знання про ту чи ту подію ми отримуємо через знання про події, які «знаходяться» в майбутньому стосовно цієї події, тобто залежно від того, з якими більш пізніми подіями ми зможемо її пов'язати. Тому теоретично існує велика кількість описів події, які не можуть бути відомі свідкам чи історикам більш ранніх епох. Данто наводить наступний приклад. У 1715 році народився Дені Дідро, тому одним з істинних історичних описів цієї події є твердження: «У 1715 році народився автор “Племінника Рамо”, однак у 1715 році ніхто не міг би дати такого опису, оскільки він став можливий лише після того, як Дідро написав цей твір». Отже, Данто робить висновок, що завжди будуть існувати описи подій 1715 року, які залежатимуть від описів тих подій, які ще не сталися. Лише після того, як вони відбудуться, ми зможемо їх описати й отримати повний опис попередніх подій, пов'язаних із ними³⁴.

Для пояснення цієї особливості побудови історичного знання Данто вводить поняття «нарративного речення», яке він вважає специфічно історичним типом речень, хоча вони можуть зустрічатися в різних типах оповідей і повсякденній мові. Нарративні речення являють собою історичні речення, які містять посилення принаймні на дві відділені в часі події, однак мають на меті описати більш ранню з них за допомогою більш пізньої. Так, наприклад, речення: «Тридцятилітня війна почалася у 1618 році», — покликається на початок і завершення війни, однак описує в ньому лише її початок. Беручи до уваги, що ця війна була так названа через її тривалість, ніхто не міг охарактеризувати

³³ Там само: Р. 151.

³⁴ Там само: Р. 17-18.

її як «Тридцятилітню війну» у 1618 році. На думку Данто, використання наративних речень є відмінною рисою історичного знання, а їхній послідовний аналіз — одне з основних завдань сучасної філософії історії³⁵.

Наративні речення складають основу історичного наративу (оповіді), завданням якого є пояснення історичних змін (як правило, широкомасштабних змін) шляхом організації минулого в часові цілісності, одночасно описуючи та пояснюючи ці зміни. Будь-який наратив являє собою структуру, яка накладається на події, поєднуючи одні та виключаючи інші як такі, що не мають значення. Інакше кажучи, оповідь має щось виключати чи лишати поза увагою³⁶, щоб мати змогу виконувати своє основне завдання — опис і пояснення певного аспекту минулого.

Іншою обставиною функціонування історичного знання, на яку звертає увагу Данто, є невід'ємний перспективізм історичного дослідження і, відповідно, постійний перегляд і переоцінка його змісту. У момент вчинення дій ми часто не усвідомлюємо того їхнього значення, яким наділяємо їх пізніше. У цьому полягає, на його думку, ключова особливість історичного впорядкування подій: історичні події постійно переописуються, а їхнє значення переоцінюється в контексті більш пізньої інформації. Завдяки цій інформації історик може сказати про події трохи більше, аніж свідки чи сучасники тих подій³⁷. Тому історичне знання ніколи не може бути завершеним або незмінним³⁸.

Ми завжди переглядаємо наші уявлення про минуле, і припускати, що вони мають бути «незмінними» було би несправедливо з погляду духу історичного дослідження.³⁹

Отже, підсумовуючи, слід ще раз наголосити: (1) аналітична філософія історії Данто є першою послідовною систематичною спробою аналітичного осмислення процесу історичного пізнання; (2) у своїй *Аналітичній філософії історії* Данто презентує постпозитивістський підхід до вирішення епістемологічних питань історії, тому його філософію історії можна вважати результатом вдалого подолання вузького позитивістського розуміння науки в конкретній предметній галузі; (3) Данто чітко поділяє філософію історії на субстантивну філософію історії, спрямовану на опис «всієї історії»: усього минулого та всього

³⁵ Danto A.C. Narrative sentences. *History and Theory*. 1962. Vol. 2. №2. P. 146, 155.

³⁶ Danto A.C. *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press, 2007. P. 255, 14, 132.

³⁷ Там само: P. 11.

³⁸ Там само: P. 143.

³⁹ Там само: P. 145.

майбутнього, та аналітичну філософію історії, предметом вивчення якої виступають питання історичного пізнання; (4) субстантивна філософія історії піддається критиці з боку Данто як помилковий спосіб мислення про минуле, який не виправдано екстраполює оповідні структури в майбутнє (і передбачає та оповідає про події ще до того, як вони трапилися), що відповідає критиці позиції історичизму К. Поппером; (5) Данто виокремлює й аналізує ряд «парадоксів» історичного пізнання (опосередкованість історичного знання, його теоретична й ціннісна навантаженість, невід'ємний перспективізм), пояснюючи їхнє існування необізнаністю істориків із тенденціями розвитку сучасної науки, з одного боку, і недостатністю уваги та відсутністю розуміння реальних проблем історичного пізнання в сучасній філософії науки, з іншого боку, на виправлення чого спрямоване його дослідження.

References

1. Putnam H. Rozum, istyna u istoriia. Kyiv: Vydavnychhyi dim Alternatyvy, 2003.
2. Danto A.C. Narration and Knowledge. New York: Columbia University Press, 2007.
3. Danto A.C. Narrative sentences. *History and Theory*. 1962. Vol. 2. № 2. 146-179 pp.
4. Huntington S.P. The Clash of Civilization and the Remaking of World Order. New York: Simon and Schuster, 1996.
5. Lorenz Ch. Historical Knowledge and Historical Reality: A Plea for «Internal Realism». *History and Theory: Contemporary Readings*. Oxford: Wiley-Blackwell, 1998. 342-376 pp.
6. Popper K. The Logic of Scientific Discovery. London and New York: Routledge Classics, 2005.
7. Fukuyama F. The End of History? *The National Interest*. 1989. № 16. pp. 3-18.

**ANALYTIC PHILOSOPHY OF HISTORY OF ARTHUR DANTO:
PARADOXES OF HISTORICAL KNOWLEDGE****Olena Mishalova**

Abstract. The paper claims that Arthur Danto's conception of analytic philosophy of history is the first systematic attempt of analytic analyzing the historical knowledge, its limits and possibilities of knowing the past. The author emphasizes that Danto presents a post-positivist approach to solving epistemological issues of history, so his philosophy of history might be considered as the result of a successful rethinking of a narrow positivist approach to science.

In Analytical Philosophy of History Danto clearly divides the philosophy of history into the substantive philosophy of history, aimed at describing "all history": all past and all future, and analytic philosophy of history, which is aimed at investigating issues of historical knowing. Conceptions of substantive philosophy of history assert of being theories of history, they often use historical research texts as simply factual material for their speculative constructions. Substantive philosophy of history is deeply criticized by Danto as a mistaken mode of thinking about the past that unjustified extrapolates the narrative structures of historical narrative into the future and predicts (and narrates) events before they happen. A historian can make predictions about certain events in the past and discover them as a result if his or her predictions were correct, but history deals only with the past.

It is stressed that Danto distinguishes and analyzes a number of "paradoxes" of historical knowledge, caused both by historians' lack of knowledge of the trends in the development of modern science, and by the lack of understanding of the real problems of historical knowing in the contemporary philosophy of science. For example, this applies to the issue of unobservability of subject-matter, which is more the rule than the exception for modern sciences, therefore it cannot pose any exceptional epistemological problems for history. This also applies to the issue of theoretical and value loading of historical knowledge. Danto calls it the Bacon's mistake to believe that a scientist or historian starts their research with the study of "pure" facts, they both need theoretical training to begin their investigation at all. History as a science is characterized by that feature, according to which a historian, as Danto soundly proves, often knows more and better about the events he or she studies than the participants or witnesses of these events.

Keywords: philosophy of history, analytic philosophy of history, narrative, narrative sentence ideal chronicle, temporal wholes.

Надійшла до редакції 14 листопада 2022 р.

Мішалова Олена Віталіївна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Mishalova Olena

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

<https://orcid.org/0000-0001-5469-6451>

elenmishalova@gmail.com

<https://doi.org/10.31812/apm.7639>